

Carl Ratner

ΣΧΟΛΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΦΥΣΗ

Η διαφωτιστική ανάλυση της ανθρώπινης φύσης από τον R. Lichtman συνάδει με την ψυχολογική θεωρία που είναι γνωστή ως κοινωνικο-ιστορική ψυχολογία. Η κοινωνικο-ιστορική ψυχολογία θεμελιώθηκε από τους ρώσους μαρξιστές ψυχολόγους Lev Vygotsky και Alexander Luria κατά τη δεκαετία του 1920 και πρόσφατα προσέλκυσε μεγάλη προσοχή στην ΕΣΣΔ και στη Δύση, αφού είχε κρατηθεί στην αφάνεια για τρεις δεκαετίες. Καθώς ανέπτυσσα την κοινωνικο-ιστορική ψυχολογία σε ένα πλήρες ψυχολογικό παράδειγμα (paradigm), διαπίστωσα ότι περιέχει μια άποψη για την ανθρώπινη φύση η οποία πλησιάζει πολύ αυτήν που διατυπώνει ο Lichtman.¹ Με στόχο να προχωρήσει περαιτέρω αυτή η αντίληψη για την ανθρώπινη φύση, θα αναλύσω τις σημαντικές έννοιες τις οποίες συνεισέφερε η κοινωνικο-ιστορική ψυχολογία.

Ο μεγάλος νατουραλιστής T.C. Schneirla εξέφρασε τη διαφορά μεταξύ ανθρώπινης και ζωικής φύσης με τέτοιο τρόπο, που θέτει τον ακρογωνιαίο λίθο για τη συζήτησή μας. «Είναι θεμιτό να μιλάμε για τη “φύση του σκουληκιού” και για τη “φύση του μυρμηγκιού” ή ακόμα για τη “φύση του πουλιού”, όμως δεν ισχύει το ίδιο για την “ανθρώπινη φύση”, γιατί ο άνθρωπος μπορεί να έχει οποιαδήποτε φύση επιτρέπουν οι συνθήκες της ανατροφής και της κοινωνικής του κατάστασης», έγραψε ο Schneirla.

Μπορεί να φαίνεται παράξενο για έναν διάσημο βιολόγο όπως ο Schneirla να έχει κάνει την παραπάνω διαπίστωση γιατί, προφανώς, οι άνθρωποι έχουν μια ξεχωριστή βιολογική φύση. Πράγματι, στο άρθρο όπου εμφανίστηκε το παραπάνω παράθεμα, «Psychology, Comparative», ο Schneirla αντιπαραθέτει την ανθρώπινη νευροανατομία με αυτήν των κατώτερων ζώων.² Η απουσία ανθρώπινης φύσης στην οποία αναφέρεται αφορά σε ανθρώπινες δραστηριότητες, όχι στη βιολογία των ανθρώπων.

---

1. Carl Ratner, *Sociohistorical Psychology: A Paradigm for Today*, Plenum Press, Νέα Υόρκη, 1991.

2. L. Aronson κ.ά. (επιμ.), *T.C. Schneirla: Selected Works*, Freeman Co., Σαν Φρανσίσκο, 1972.

Η θέση του είναι πως οι άνθρωποι είναι μοναδικοί στο ότι δεν διαθέτουν *συγκεκριμένους, χαρακτηριστικούς* για το είδος, τρόπους συμπεριφοράς.

Όπως επισημαίνει στο άρθρο του ο Schneirla, ο λόγος που οι άνθρωποι δεν διαθέτουν συγκεκριμένη ψυχολογική φύση είναι ότι η βιολογία έχει ριζικά διαφορετικές επιρροές στη συμπεριφορά των ανθρώπων και των ζώων. Η βιολογία καθορίζει άμεσα το μεγαλύτερο μέρος της συμπεριφοράς των ζώων, πράγμα που εξηγεί γιατί τα μέλη του ίδιου είδους (έχοντας κοινή βιολογία) έχουν κοινές χαρακτηριστικές δράσεις. Ωστόσο, η ανθρώπινη βιολογία έχει μια έμμεση, μη συγκεκριμένη επιρροή στη συμπεριφορά, που σημαίνει ότι η ίδια η βιολογία δεν παράγει κοινές χαρακτηριστικές πράξεις. Όπως εξήγησε ο Schneirla, μεταξύ των ανώτερων ζώων, «η ωρίμανση από μόνη της παρέχει λίγους εξειδικευμένους μηχανισμούς προσαρμοσμένης συμπεριφοράς, ενώ ποικίλες σχετικά στερεότυπες συμπεριφορές ανευρίσκονται στα κατώτερα ζωικά είδη. Κατά κανόνα, μεταξύ των [ανώτερων] θηλαστικών, το πρότυπο προσαρμογής είναι αρχικά άμορφο ή ελάχιστα διαμορφωμένο».³

Η ανθρώπινη βιολογία συνιστά ένα ευρύ *δυναμικό* (potential) για αντίληψη, σκέψη, αισθήματα, προσωπικότητα, χρήση εργαλείων, κοινωνική επικοινωνία και αλληλεπίδραση, όσο κι αν αυτό το δυναμικό δεν πραγματώνεται φυσικά ή αυτόματα σε δεδομένες μορφές και με δεδομένα περιεχόμενα. Επομένως, ο Pannekoek σωστά ισχυρίζεται ότι «Οι βιολογικοί νόμοι που διέπουν τη ζωή των ζώων έχουν, στην περίπτωση των ανθρώπων, υποχωρήσει σε μεγάλο βαθμό στο περιθώριο».⁴ Ο Cooley συνέλαβε αυτή την ιδέα σε μια γλαφυρή μεταφορά:

Μιλώντας σε γενικές γραμμές, η κληρονομικότητα των άλλων ζώων είναι ένας μηχανισμός όμοιος με εκείνον μιας λατέρας· η λατέρα είναι φτιαγμένη να παίζει λίγες μελωδίες· μπορείς να τις παίζεις με τη μία, με λίγη ή χωρίς καθόλου εκπαίδευση· και ποτέ δεν μπορείς να παίζεις κάποιες άλλες. Η κληρονομικότητα του ανθρώπου, από την άλλη, είναι ένας μηχανισμός μάλλον όμοιος με αυτόν του πιάνου: το πιάνο δεν είναι φτιαγμένο για να παίζει κάποιες συγκεκριμένες μελωδίες· δεν μπορείς να κάνεις απολύτως τίποτα με αυτό χωρίς εκπαίδευση· ένας εκπαιδευμένος, όμως, πιανίστας μπορεί να αντλήσει από αυτό μια άπειρη ποικιλία μουσικής.⁵

3. Aronson, ό.π., σελ. 220, 55.

4. A. Pannekoek, *Anthropogenesis, A Study of the Origin of Man*, North-Holland Publishing Co., Άμστερνταμ, 1944/1953, σελ. 9.

5. Charles H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, Scribner's, Νέα Υόρκη, 1922, 2η έκδοση, σελ. 19.

Η κοινωνικο-ιστορική ψυχολογία αναγνωρίζει την κρίσιμη σπουδαιότητα της βιολογίας για την ψυχολογία, ως εκ τούτου δεν είναι καθόλου «αντι-βιολογική». Βιολογικά χαρακτηριστικά, όπως η ανάγκη για διέγερση, δραστηριότητα, και κοινωνική επαφή, καθώς και η άκρως αργή ανάπτυξη και παρατεταμένη εξάρτηση μετά τη γέννηση, συν ένας δυσανάλογα μεγάλος εγκεφαλικός φλοιός, είναι όλα απαραίτητα για την ψυχολογία – κατά παράδοξο τρόπο. Το αποτέλεσμα της μοναδικής βιολογίας μας είναι η *ελαχιστοποίηση της κατευθυντήριας* (directive) λειτουργίας της βιολογίας στην ψυχολογία. Η βιολογία είναι σημαντική για την ψυχολογία, επειδή *αποσύρεται* από τον αυστηρό έλεγχο στη συμπεριφορά. Η βιολογία ωθεί την ανάπτυξη της συνείδησης, όχι με τη θετική έννοια ότι κατευθύνει το σχηματισμό της, αλλά με την αρνητική έννοια ότι είναι απύσχα και απαιτεί την ανάπτυξη της συνείδησης προκειμένου (η συνείδηση) να αντικαταστήσει τον βιολογικό καθορισμό.⁶ Στους ανθρώπους, η βιολογία λειτουργεί αφηρημένα και δεν γεννά τη συγκεκριμένη πραγματικότητα όσον αφορά στο ποιος κάνει τι, πού, πότε, πώς και γιατί.⁷ Η ανθρώπινη ψυχολογία χαρακτηρίζεται μάλλον από μείωση των βιολογικών προσδιοριστικών παραγόντων, παρά από αναγωγή σε βιολογικούς προσδιοριστικούς παράγοντες.

Η απουσία βιολογικών προσδιοριστικών παραγόντων της ανθρώπινης δραστηριότητας σημαίνει ότι, με όρους του Σαρτρ, ο άνθρωπος είναι, από ψυχολογική άποψη, αρχικά μη Είναι (non-Being) που αποκτά την κατάσταση του Είναι (Being). Άλλα όντα ξεκινούν με ένα Είναι πιο προσδιορισμένο, που τα διασώζει από τον αγώνα να το αποκτήσουν. Η ανθρώπινη ανάγκη να αποκτηθεί ένα Είναι που δεν είναι εγγενές σημαίνει ότι η βρεφική ηλικία παρέχει λίγες ενδείξεις για το ενήλικο ον. Το τι θα γίνει ένας ενήλικος είναι κάτι που πρέπει να καθορίσει ο ίδιος για τον εαυτό του· δεν αποτελεί προέκταση κάποιου δεδομένου Είναι.

Εάν υπάρχει κάτι που μας υπαγορεύει η βιολογία μας, είναι το ότι είμαστε ελεύθεροι να συγκροτήσουμε τη δραστηριότητά μας. Όπως σημείωσε ο Vygotsky: «Το πιο βασικό γεγονός είναι ότι ο άνθρωπος όχι μόνο αναπτύσσεται [φυσικά] κατασκευάζει επίσης τον εαυτό του».⁸ Αυτή η κατασκευή του εαυτού είναι δυνατή εξαιτίας δύο μοναδικών χαρακτηριστι-

6. Ashley Montagu, *Anthropology and Human Nature*, Porter Sargent, Βοστώνη, 1957, σελ. 37.

7. Marshall Sahlins, *The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology*, University of Michigan Press, Μίσιγκαν, 1977, σελ. 15.

8. L.S. Vygotsky, «Concrete Human Psychology», *Soviet Psychology*, 1989, 27, 2, σελ. 65 (πρώτη δημοσίευση 1929).

κών της ανθρώπινης βιολογίας. Πρώτον, ο αριθμός των ανθρώπινων λειτουργιών που βρίσκονται υπό βιολογικό έλεγχο είναι σημαντικά μικρότερος συγκριτικά με αυτές των ζώων. Για παράδειγμα, ενώ τα ζώα φοβούνται έμφυτα ορισμένα πράγματα, ο φόβος δεν είναι έμφυτος στους ανθρώπους. Μαθαίνεται μέσω της εμπειρίας.⁹ Δεύτερον, οι λίγες ενδογενείς ανθρώπινες ψυχοβιολογικές λειτουργίες που υπάρχουν έχουν γενικό παρά ειδικό χαρακτήρα. Η εξειδίκευση παρέχεται από την εμπειρία μάλλον παρά από τη φύση. Όπως σωστά επέμεινε ο Ντυρκέμ (Emile Durkheim), η συμβολή της ανθρώπινης φύσης στη κοινωνική ψυχολογική λειτουργία «συνίσταται αποκλειστικά σε πολύ γενικές στάσεις, σε ασαφείς και συνακόλουθα εύπλαστες προδιαθέσεις που, από μόνες τους, εάν δεν παρενέβαιναν άλλοι δρώντες παράγοντες, δεν θα μπορούσαν να πάρουν τις συγκεκριμένες και σύνθετες μορφές οι οποίες χαρακτηρίζουν τα κοινωνικά φαινόμενα».¹⁰ Για παράδειγμα, η πείνα μάς δίνει το ερέθισμα να αποφασίσουμε αν θα φάμε, τι θα φάμε, πώς θα αποκτήσουμε την τροφή, πώς θα την ετοιμάσουμε, πώς θα τη φάμε και πώς θα τη διανείμουμε μεταξύ άλλων πεινασμένων ανθρώπων. Η πείνα καθαυτή δεν ορίζει ότι θα επιχειρήσουμε να φάμε ή τι θα φάμε, ενώ καθορίζει στα ζώα τις όψεις αυτές της διατροφής. «Το τι *μπορούν* να φάνε οι άνθρωποι είναι βιολογικά καθορισμένο· το τι *τρώνε στην πραγματικότητα* είναι μια άλλη ιστορία.»¹¹

Ολόκληρο το εύρος των ψυχο-βιολογικών αναγκών των βρεφών αποτελείται παρομοίως από γενικές ανάγκες, όπως η ανάγκη για διέγερση, η κανονικότητα της εμπειρίας, η δυνατότητα για την εξάσκηση ικανοτήτων, η έκθεση στη γλώσσα, η στοργή και η κοινωνική ενθάρρυνση για την ανάπτυξη αυτοπεποίθησης. Αυτές οι ανάγκες δεν επιτάσσουν εσωτερικά κάποιο αναγκαστικό, σταθερό τρόπο ικανοποίησης. Δεν υπάρχει συγκεκριμένο πρόγραμμα για τρυφερό αγκάλιασμα, φίλημα, ράπισμα, κράτημα, ή για στέρηση προνομίων, το οποίο απαιτείται προκειμένου να γίνουμε ικανοποιημένοι και παραγωγικοί ενήλικες. Όπως είπε ο Kagan, «Οι περιβαλλοντικοί θώκοι (niches) δεν είναι ούτε καλοί ούτε κακοί με κάποια απόλυτη [βιολογική] έννοια.»¹² Διαφορετικοί πολιτισμοί επιλέ-

9. Carroll Izard, «Emotions in Personality and Culture», *Ethos*, 1983, 11, σελ. 305-312.

10. Emile Durkheim, *Sociology and Philosophy*, Free Press 1898/1953, Νέα Υόρκη, σελ. 106-108.

11. Richard Levins & Richard Lewontin, *The Dialectical Biologist*, Harvard University Press, Καίμπριτζ, 1985, σελ. 262.

12. Jerome Kagan, «The Psychological Requirements for Human Development», στο A. Skolnick and J. Skolnick (επιμ.), *The Family in Transition*, Little Brown, Βοστώνη, 1986, κεφ. 22 (πρώτη δημοσίευση 1976).

γουν διαφορετικές πρακτικές και αυτές γίνονται οι *κοινωνικά συγκροτημένες ανάγκες του ατόμου*. Ακόμα και η ικανοποίηση της ψυχο-βιολογικής ανάγκης για στοργή, ας πούμε, δεν διασφαλίζει μια κανονική ψυχολογική λειτουργία εάν το είδος της στοργής δεν εναρμονίζεται με τους κοινωνικούς κανόνες. Για παράδειγμα, ένα κορίτσι που εδραιώνει στενές σχέσεις στοργής με γονείς οι οποίοι προωθούν την παθητικότητα, το φόβο για τα αγόρια και τη μη ανταγωνιστική στάση ως προς την επιτυχία στα μαθήματα θα είναι ευάλωτο σε συγκρούσεις και άγχος όταν γίνει έφηβη.¹³ Συνεπώς, οι κοινωνικές σχέσεις προσδιορίζουν όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο οι ψυχο-βιολογικές ανάγκες θα εκπληρωθούν, αλλά επίσης εάν η εκπλήρωσή τους θα οδηγήσει τελικά σε ψυχολογική ευτυχία.

Η διαφορά ανάμεσα στη δραστηριότητα του ανθρώπου και εκείνη του ζώου είναι ότι η συμπεριφορά του ζώου αποτελεί πρωταρχικά (όχι εξ ολοκλήρου) μια βιολογικά προσδιορισμένη, άμεση αντίδραση σε ερεθίσματα, ενώ η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι μια κατασκευασμένη αντίδραση. Η βιολογία του ζώου καθορίζει την ευαισθησία του σε ερεθίσματα καθώς επίσης την αντίδρασή του. Η αντίδραση είναι συνδεδεμένη εκ φύσεως με ένα συγκεκριμένο ερέθισμα, σύμφωνα με βιολογικές επιταγές. Η ανθρώπινη βιολογία δεν συνεπάγεται κάποια φυσική ευαισθησία, κάποια φυσική αντίδραση ή κάποια αναγκαία σχέση μεταξύ των δύο. Αντίθετα, μια επινοημένη, κατασκευασμένη πράξη *διαμεσολαβεί* μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης, γιατί κανένας βιολογικός μηχανισμός δεν εγκαθιδρύει κάποια άμεση, αναγκαία σύνδεση ερεθίσματος και αντίδρασης.¹⁴ Όπως σημείωσε ο Hallowell: «Η ψυχολογική δομή την οποία ανέπτυξε το ανθρώπινο είδος είναι τέτοια ώστε οι παρεμβαλλόμενες μεταβλητές που διαμεσολαβούν μεταξύ άμεσων ερεθισμάτων και της εκδηλωνόμενης συμπεριφοράς να παίζουν βασικότερο ρόλο».¹⁵ Οι διαμεσολαβήσεις μάλλον, παρά η φυσική ευαισθησία, καθορίζουν την επίδραση που έχουν στον οργανισμό τόσο τα εσωτερικά όσο και τα εξωτερικά ερεθίσματα.¹⁶

13. Jerome Kagan, *The Nature of the Child*, Basic, Νέα Υόρκη, 1984, σελ. 63-64.

14. Pannekoek, *ό.π.*, σελ. 5. A.R.Luria, «Vygotsky and the Problem of Functional Localization», στο Michael Cole (επιμ.), *The Selected Writings of A.R. Luria*, Sharpe, Νέα Υόρκη, 1978, σελ. 275, 278. Aronson, *ό.π.*, σελ. 46, 52, 231, 263, 915.

15. A. Irving Hallowell, «Personality Structure and the Evolution of Man», στο Ashley Montagu, *Culture and the Evolution of Man*, Oxford, Νέα Υόρκη, 1962, σελ. 250.

16. Για μια καλή ανάλυση της διαμεσολάβησης, βλέπε: Karl Lowith, «Mediation and Immediacy in Hegel, Marx, Feuerbach», στο W.E. Steinkraus (επιμ.), *New Studies in Hegel's Philosophy*, Holt, Rinehart & Winston, Νέα Υόρκη, 1971, κεφ. 8.

Υπάρχουν τρία είδη διαμεσολαβήσεων: η συνείδηση (ή νοητική δραστηριότητα), η κοινωνική συνεργασία (κοινωνικότητα) και τα εργαλεία (τεχνολογία). Η συνείδηση είναι μια σχετικά περιοριστική αντίληψη (awareness) των πραγμάτων και επεξεργάζεται ενεργητικά πληροφορίες. Αναλύει, συνθέτει, στοχάζεται, ερμηνεύει, σχεδιάζει, θυμάται, αισθάνεται και αποφασίζει. Η γνήσια συνείδηση έχει επίσης αντίληψη της ίδιας της κατάστασης και δραστηριότητας· είναι, με άλλα λόγια, αυτο-συνείδητη. Η κοινωνικότητα (sociality) είναι μια συμπεριφορά συντονισμένης κοινής δραστηριότητας (όχι απλά μια δραστηριότητα διαδοχικών σταδίων) με άλλα άτομα, που συμπεριλαμβάνει συνεργασία, λεπτομερή επικοινωνία, συμμετοχή, φροντίδα για τους άλλους, θυσία για τους άλλους, διαμόρφωση του εγώ κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης με τους άλλους και κατανόηση των προθέσεων, σκοπών, σκέψεων και αισθημάτων των άλλων ατόμων. Τα εργαλεία είναι υλικά μέσα που χρησιμοποιούνται για να επαυξήσουν τις φυσικές δυνάμεις του οργανισμού. Η συνείδηση, η κοινωνικότητα και τα εργαλεία οργανώνουν την εναισθησία μας στα ερεθίσματα. Οργανώνουν την αντίληψη, την κατανόηση, και την ανάμνηση των ερεθισμάτων καθώς και τις αντιδράσεις μας σε αυτά.

Το άτομο δεν αντιμετωπίζει τα πράγματα ως μια μοναχική συνείδηση. Είναι μέλος μιας ανθρώπινης κοινότητας και βασίζεται σε άλλους ανθρώπους για βοήθεια στο υλικό και ψυχολογικό επίπεδο, καθώς και στο επίπεδο της συμπεριφοράς. Το άτομο διαμορφώνει την αντίδρασή του στα ερεθίσματα βάσει υλικών στοιχείων, προτύπων συμπεριφοράς, εννοιών, φιλοδοξιών και κινήτρων που έχουν οργανωθεί κοινωνικά. Αυτή η κοινωνική διαμεσολάβηση των ερεθισμάτων εκφράστηκε με τον ρωσικό όρο *predmet* που δηλώνει τη φύση ενός αντικειμένου όπως ορίζεται από το σύστημα των κοινωνικών δράσεων στο οποίο είναι ενσωματωμένο και μέσω του οποίου εισέρχεται σε συγκεκριμένη σχέση με το δρων υποκείμενο. Το *predmet* διακρίνεται από τον όρο *vesch* που δηλώνει κάτι ανεξάρτητο της ανθρώπινης πρόθεσης.¹⁷ Οι κοινωνικές πράξεις που συγκροτούν το *predmet* και καθορίζουν τα πράγματα δεν είναι καθαρά διανοητικές ή σημειωτικές. Ούτε είναι εντυπωσιακές ασκήσεις στην παραγωγή μεταφορών και αφηγημάτων σχετικά με τα πράγματα, όπως υποστηρίζουν ο Ken Gergen και άλλοι «κοινωνικοί δομιστές». Είναι βασικά πρακτικές αλληλεπιδράσεις που οργανώνουν την υλική, κοινωνική και

---

17. Norris L.S. Minick, «Vygotsky and Soviet Activity Theory: New Perspectives on the Relationship between Mind and Society», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Northwestern University, 1985, σελ. 116.

ψυχολογική ύπαρξη των ανθρώπινων όντων. Η έμφαση στην κοινωνική δραστηριότητα που γεννά συμβολικές κατασκευές οδήγησε τους κοινωνικο-ιστορικούς ψυχολόγους να αναφέρονται στη θεωρία τους ως θεωρία δραστηριότητας. Αυτός ο όρος προσεγγίζει τη μαρξική έννοια της πράξης, που ερμηνεύει τη σκέψη ως αδιαχώριστη από την πρακτική κοινωνική δράση.

Τα εργαλεία και τα όργανα οργανώνουν παρομοίως την ανθρώπινη αντίληψη, κατανόηση και μνήμη, καθώς και την ευαισθησία και την αντίδραση στα πράγματα. Έτσι, τα εργαλεία αποτελούν την τρίτη διαμεσολάβηση μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης.

Οι συνειδητές, κοινωνικές και τεχνολογικές διαμεσολαβήσεις συνιστούν το ξεχωριστό είναι του ανθρώπου. Όπως είτε ο Hockett, «η εμφάνιση της γλώσσας, της κατασκευής και χρήσης εργαλείων, καθώς και του πολιτισμού άρχισαν να οδηγούν το δρόμο σ' ένα νέο πρότυπο ζωής, ένα είδος ζωής που ονομάστηκε ανθρώπινο».¹⁸

Η απουσία βιολογικού προσδιορισμού της ευαισθησίας και της ανταπόκρισης (στο ερέθισμα) τις αφήνει ελεύθερες. Ρυθμίζονται από τον ίδιο τον άνθρωπο, και όχι από κάποια φυσική κλίση, όταν ο άνθρωπος κατασκευάζει τη συνείδηση, την κοινωνικότητα και τα εργαλεία. Αυτό που διακρίνει την ανθρώπινη ευαισθησία και ανταπόκριση από τα βιολογικά υπαγορευμένα ανάλογα στοιχεία των ζώων είναι το ότι αυτοσυγκροτείται μέσω διαμεσολαβήσεων. Από τη στιγμή που οι διαμεσολαβήσεις κατευθύνουν την πορεία της ανθρώπινης ευαισθησίας και ανταπόκρισης, είναι αυτές που αποτελούν το αληθινό γνωστικό αντικείμενο της ψυχολογίας.

Η συνείδηση, η κοινωνικότητα, και η τεχνολογία δεν συμπληρώνουν απλά τους βιολογικούς μηχανισμούς που προσδιορίζουν τη συμπεριφορά των ζώων. Η συνείδηση, η κοινωνικότητα και τα εργαλεία δεν αλληλεπιδρούν με τους βιολογικούς προσδιοριστικούς παράγοντες με την έννοια ότι κάθε στοιχείο με τη συμβολή του επηρεάζει κατά ένα ποσοστό τη συμπεριφορά. Αντίθετα, η συνείδηση, η κοινωνικότητα και η τεχνολογία υποκαθιστούν τον βιολογικό ντετερμινισμό. Οι βιολογικές διαδικασίες, βέβαια, συνεχίζουν να υφίστανται αμείωτες με την εμφάνιση των διαμεσολαβήσεων. Όμως αυτές οι διαδικασίες χάνουν την καθοριστική τους δύναμη πάνω στη δραστηριότητα. Τα γονίδια, οι ορμόνες, τα αισθητήρια όργανα και το περιφερειακό νευρικό σύστημα, που προσδιορίζουν τη συμπεριφορά των κατώτερων οργανισμών, συνεχίζουν να υπάρ-

---

18. Charles Hockett, «The Origin of Speech», *Scientific American*, Σεπτέμβριος 1960, σελ. 96.

χουν στους ανώτερους οργανισμούς, αλλά με νέα μορφή. Έτσι, ο βιολογικός ντετερμινισμός εκτοπίζεται από τις διαμεσολαβήσεις, που γι' αυτό άλλωστε υπάρχουν. Δεν θα είχαν καμία θέση, εάν οι οργανισμικοί (organismic) προσδιοριστικοί παράγοντες καθόριζαν την ευαισθησία και τη συμπεριφορά. Η συνείδηση δεν θα υπήρχε, γιατί ένας προσδιορισμένος φυσικά οργανισμός δεν θα είχε ούτε την ανάγκη ούτε τη δυνατότητα να σκέφτεται, να αποφασίζει ή να κατανοεί. Μια συνείδηση που μπορεί να γεννήσει νέες εικόνες, σχέδια, όργανα και συμπεριφορά σε έναν γενετικά προσδιορισμένο οργανισμό θα ήταν σχήμα οξύμωρο. Κατά την παραστατική διατύπωση του Gellner: «Ένα αλυσοδομένο ον δεν μπορεί να κάνει καμία χρήση της δυνατότητας σύλληψης εναλλακτικών δρόμων προς την ελευθερία.»¹⁹

Η κοινωνικότητα επίσης είναι δυνατή μόνο δεδομένης της μείωσης των μηχανισμών φυσικής καθοδήγησης. Όπως παρατήρησε ο Geertz, «μόνο επειδή η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι τόσο χαλαρά καθορισμένη από εγγενείς πηγές πληροφόρησης, είναι τόσο ζωτικές οι εξωτερικές [πολιτισμικές] πηγές».²⁰ Ο Geertz συνεχίζει λέγοντας: «Ζούμε μέσα σ' ένα “κενό πληροφόρησης”. Μεταξύ τού τι μας λέει το σώμα μας και τι πρέπει να ξέρουμε για να λειτουργήσουμε υπάρχει ένα κενό που πρέπει να το γεμίσουμε μόνοι μας, και το γεμίζουμε με πληροφόρηση [ή παραπληροφόρηση] παρεχόμενη από τον πολιτισμό μας».²¹ «Είμαστε ατελή ή μη ολοκληρωμένα ζώα που συμπληρωνόμαστε ή ολοκληρωνόμαστε μέσω του πολιτισμού – όχι του πολιτισμού γενικά, αλλά μέσω πολύ συγκεκριμένων μορφών του.»²²

Επιπλέον, οι άνθρωποι συμπληρώνονται και αναπτύσσονται μέσω εργαλείων, πράγμα το οποίο θα ήταν αδύνατο για έναν βιολογικά καθο-

---

19. Ernest Gellner, «Culture, Constraint and Community: Semantic and Coercive Compensations for the Genetic Under-Determination of Homo Sapiens», στο P. Mellars & C. Stringer (επιμ.), *The Human Revolution: Behavioral and Biological Perspectives on the Origins of Modern Humans*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1989, σελ. 520. James M. Baldwin, *History of Psychology*, 2 τόμοι, Putnam, Νέα Υόρκη, 1973, σελ. 23. John Ogbu, «Cultural Influences on Plasticity in Human Development», στο James Callinger & C. Ramey (επιμ.), *The Malleability of Children*, Brookes, Βαλτιμόρη, 1987, κεφ.13.

20. Clifford Geertz, «Religion as a Cultural System» στο M. Banton (επιμ.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, Praeger, Νέα Υόρκη, 1966, σελ. 7.

21. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, Νέα Υόρκη, 1973, σελ. 50.

22. Ό.π., σελ. 49.

ρισμένο οργανισμό. Ένας τέτοιος οργανισμός θα ήταν φυσικά προετοιμασμένος (προορισμένος) να επιζήσει μέσω της οργανισμικής ευαισθησίας του, του γενετικά προγραμματισμένου φάσματος αντιδράσεων και των σωματικών δυνάμεών του. Με όλη του τη συμπεριφορά τιθασευμένη σ' έναν βιολογικό ζουρλομανδύα, αυτό το πλάσμα θα ήταν ανίκανο να επεκτείνει τις προσαγωγούς και απαγωγούς μυϊκές δυνάμεις του μέσω βοηθητικών, μη φυσικών οργάνων. Ούτε θα μπορούσε ένας τέτοιος περιορισμένος οργανισμός να χρησιμοποιήσει εργαλεία για να διευρύνει το φάσμα των συμπεριφορών του.

Η βιολογία καθιστά δυνατή την ψυχολογία: η συνείδηση, η κοινωνικότητα και η τεχνολογία καθιστούν την ψυχολογία πραγματική. Αυτές οι διαμεσολαβήσεις συγκροτούν την ψυχολογία, εν τη απουσία φυσικών συστατικών στοιχείων. Όπως είπαν οι Bruner & Sherwood: «Ενώ η ικανότητα για εξυπνη συμπεριφορά έχει βαθιές βιολογικές ρίζες, η άσκηση αυτής της ικανότητας εξαρτάται από την οικειοποίηση από τον άνθρωπο εργαλείων και τεχνικών που υπάρχουν στον πολιτισμό του, και όχι μέσα στα γονίδια του.»²³ Μπορεί επίσης να ειπωθεί ότι ενώ τα ερωτήματα που τίθενται από την ανθρώπινη βιολογία ενδέχεται κατά βάση να είναι τα ίδια, ο πολιτισμός συγκροτεί διαφορετικές απαντήσεις σε αυτά τα καθολικά ερωτήματα.²⁴

Η ανθρώπινη βιολογία έχει μια γενική λειτουργία, ενώ οι διαμεσολαβήσεις συνιστούν τις ειδικές λεπτομέρειες της ψυχολογίας. Είναι το αντίστροφο της ζωικής φύσης, όπου η βιολογία περιέχει τα περισσότερα από τα συγκεκριμένα συστατικά, τα οποία η εμπειρία απλώς τα ενεργοποιεί. Δυστυχώς, πολλοί ψυχολόγοι εφάρμοσαν εσφαλμένα το ζωικό μοντέλο για να εξηγήσουν την ανθρώπινη δραστηριότητα. Σύμφωνα με αυτή την εσφαλμένη αντίληψη, η κοινωνική εμπειρία πυροδοτεί προκαθορισμένους ψυχολογικούς παράγοντες, όπως γνωσιακές ικανότητες, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, έννοιες ηθικής, τάσεις συμπεριφοράς και προδιαθέσεις για ψυχολογική δυσλειτουργία. Η περιβαλλοντική διέγερση έχει αποτέλεσμα βάσει κατώφλιου, με την έννοια ότι όταν η διέγερση ξεπερνά ένα αναγκαίο κατώφλι, μπορεί να θέσει σε λειτουργία ψυχολογικές λειτουργίες. Κάτω από το κατώφλι, τις αδρανοποιεί. Η διέγερση

23. Jerome Bruner & V. Sherwood, «Thought, Language, and Interaction in Infancy», στο Joseph Forgas (επιμ.), *Social Cognition: Perspectives on Everyday Understanding*, New York Academic Press, 1981, σελ. 27.

24. Clyde Kluckholm, «Universal Categories of Culture» στο A.L. Kroeber (επιμ.), *Anthropology Today*, University of Chicago Press, Σικάγο, 1953, σελ. 520.

δεν συγκροτεί συγκεκριμένες ιδιότητες των ψυχολογικών φαινομένων. Ούτε καν συσχετίζεται με το επίπεδο της ψυχολογικής ανάπτυξης. Στο βαθμό που το κατώφλι της διέγερσης ξεπερνιέται, το ακριβές μέγεθος μιας ζωηρής συγκίνησης επιδρά λίγο στο επίπεδο της ψυχολογικής λειτουργίας, γιατί αυτό το τελευταίο καθορίζεται από ενδογενείς παράγοντες. Ο Νόαμ Τσόμσκι υποστηρίζει αυτή τη θέση όταν ισχυρίζεται ότι οι διαφορές στην επαφή με τη γλώσσα κορυφώνονται όλες περίπου στην ίδια γλωσσική ικανότητα. Σε μια άλλη διατύπωση αυτής της ίδιας βασικής θέσης, ο Arthur Jensen πιστεύει ότι οι ομοιότητες στην εμπειρία των ανθρώπων θα κορυφωθούν σε διαφορετικά επίπεδα ευφυΐας, γιατί τα τελευταία καθορίζονται από εγγενείς ικανότητες. Στην πραγματικότητα, όμως, όλη αυτή η αντίληψη της εμπειρίας ως ένα απλό αποτέλεσμα υπέρβασης ενός κατωφλίου είναι λανθασμένη. Η βιολογία έχει ένα κατώφλι ενεργοποίησης ούτως ώστε όταν ικανοποιούνται οι βασικές βιολογικές ανάγκες για διατροφή, διέγερση και ασφάλεια –όταν το βιολογικό κατώφλι έχει ξεπεραστεί– ο συγκεκριμένος καθορισμός των ψυχολογικών λειτουργιών να λαμβάνει χώρα μέσα στην κοινωνική εμπειρία.²⁵ Δεδομένου του βιολογικού προτύπου, διαφοροποιήσεις από το πρότυπο έχουν μικρή επίδραση στις ψυχολογικές λειτουργίες.

Παραδόξως, οι διαμεσολαβήσεις που διαφοροποιούν (αποστασιοποιούν) τον ανθρώπινο οργανισμό από τον φυσικό κόσμο διευρύνουν την ευαισθησία, την κατανόηση, την αντικειμενικότητα, την προσαρμοστικότητα και την ελευθερία μας.²⁶ Τα φυσικά φίλτρα των ζώων περιορίζουν την ευαισθησία και την ικανότητα αντίδρασης. Μόνο όταν αυτά τα φυσικά φίλτρα καταστρέφονται, μπορούν οι οργανισμοί να έχουν πλήρη επίγνωση των πραγμάτων και να χρησιμοποιούν μια ευρεία κλίμακα δράσεων για να τα αντιμετωπίσουν.²⁷ Μόνο όταν η φύση εξοστρακίζεται από το εσωτερικό του οργανισμού ως προσδιοριστικός παράγοντας δραστηριότητας, δηλαδή μόνο όταν ο οργανισμός διαφοροποιείται ή αποστασιοποιείται από τη φύση, μπορεί τότε (ο οργανισμός) να κατανοήσει και να κυριαρχήσει πάνω στη φύση. Εάν ο οργανισμός κυριαρχείται από τη φύση, αποκλείεται να την κατανοήσει. Εάν είναι βυθισμένος μέσα στον κόσμο, εμποδίζεται από το να αποκτήσει έναν κόσμο. Παραδόξως, η επίγνωση και ο μετασχηματισμός της φύσης είναι αντιστρόφως ανάλογα προς τη δύναμη καθορισμού την οποία η φύση έχει πάνω στη δραστη-

25. Kagan, 1984, *ό.π.*, σελ. 109.

26. Max Scheler, *Man's Place in Nature*, Schocken, Νέα Υόρκη, 1961, σελ. 37.

27. Montagu, *ό.π.*, κεφ. 2, 22. Scheler, *ό.π.*, σελ. 37.

ριότητα του οργανισμού. Ενώ τα ζώα είναι αντικείμενα της φύσης, η φύση είναι αντικείμενο για τους ανθρώπους.

Η συνείδηση, η κοινωνικότητα και η τεχνολογία δεν συνυπάρχουν απλά, ενώ στην πράξη δρουν ανεξάρτητα. Είναι αλληλεξαρτώμενες, αδιαχώριστες και αμοιβαία ενισχυόμενες μεταβλητές. Για παράδειγμα, η συνείδηση μπορεί να αναπτυχθεί μόνο σε ένα βρέφος που προστατεύεται και καθοδηγείται από ένα σύστημα κοινωνικής στήριξης. Χωρίς αυτή την κοινωνική προστασία και καθοδήγηση, το νεογέννητο θα έπρεπε να επιζήσει με τις δικές του δυνάμεις σχεδόν αμέσως μετά τη γέννηση. Θα έπρεπε να είναι εξοπλισμένο βιολογικά μάλλον με έμφυτες ευαισθησίες και πρότυπα δράσης παρά με τη δυνατότητα να αποκτήσει σταδιακά συνείδηση. Μόνο οι κοινωνικοί οργανισμοί έχουν την πολυτέλεια να παραιτηθούν από φυσικούς, άκαμπτους μηχανισμούς καθοδήγησης και να αναπτύξουν συνείδηση.²⁸ Αυτό σημαίνει ότι η συνείδηση είναι κοινωνικό φαινόμενο.²⁹ Ο ακρογωνιαίος λίθος της κοινωνικο-ιστορικής ψυχολογίας είναι ότι η συνείδηση αναπτύσσεται μόνο με τη συμμετοχή στην πρακτική κοινωνική δραστηριότητα. Αυτή η έμφαση αναγεννά το πρωταρχικό νόημα της συνείδησης, που είναι το «να γνωρίζεις κάτι μαζί με άλλους». Αντίστροφα, η συνείδηση είναι ένας *sine qua non* όρος της κοινωνικότητας. Επιπλέον, η χρήση εργαλείων είναι απαραίτητη για τη συνείδηση και την κοινωνικότητα και εξαρτάται αμοιβαία από αυτές.

Ολόκληρη η ιστορία της εξέλιξης είναι μια ιστορία αυξανόμενης χειραφέτησης από φυσικούς, οργανισμικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της συμπεριφοράς προς όφελος ενεργών, εκούσιων διαμεσολαβήσεων. Αυτό είναι που εξηγεί τη διαδικασία της εξέλιξης προς μεγαλύτερη οργανισμική ευελιξία, νοημοσύνη, μοναδικότητα, δημιουργικότητα και θέληση, και μακριά από απλές, στερεότυπες, αυτόματες και προσιδιάζουσες στο είδος σαν τέτοιο συμπεριφορές.³⁰ Όμως, ακόμη και τα μη ανθρωπίνα πρωτεύοντα θηλαστικά συνεχίζουν να προσδιορίζονται από οργανισμικές βιολογικές διαδικασίες που περιορίζουν δραστικά το εύρος της

28. James M. Baldwin, *ό.π.*, σελ. 70-73.

29. Henri Wald, *Introduction to Dialectical Logic*, Gruner, Άμστερνταμ, 1975, σελ. 85-86. Durkheim, *ό.π.* S.L. Washburn & D. Hamburg, «The Implications of Primate Research», στο Irven DeVore (επιμ.), *Primate Behavior*, Holt, Νέα Υόρκη, 1965, κεφ. 18.

30. Montagu, *ό.π.*, κεφ. 8. Lerner, *ό.π.* J.S. Bruner, R. Oliver, & P. Greenfield, *Studies in Cognitive Growth*, Wiley, Νέα Υόρκη, 1966, σελ. 320. Aronson, *ό.π.*, Scheler, *ό.π.*, A. R. Lurie, *The Nature of Human Conflicts*, Liveright, Νέα Υόρκη, 1932, σελ. 401 σημ.

δράσης τους. Μόνο στους ανθρώπους υπήρξε θεμελιώδης υπέρβαση της φύσης ως προσδιοριστικού παράγοντα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ενώ η ευπλασία και η νοημοσύνη έχουν ρίζες στην εξελικτική ανάπτυξη, η ανθρώπινη μορφή τους αντιπροσωπεύει ένα ποιοτικό άλμα σε σύγκριση με κατώτερα από τον άνθρωπο ζώα. Όπως είπε ο Marshall Sahlins: «Οι άνθρωποι δεν συνεχίζουν τη ζωική φύση, αλλά την αντικαθιστούν».³¹

---

31. Marshall Sahlins, «The Social Life of Monkeys, Apes, and Primitive Men», στο J.N. Spulher (επιμ.), *The Evolution of Man's Capacity for Culture*, Wayne State University Press, Ντιτρόιτ, 1959, σελ. 68.